

4. Попова И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / Evans V. Green M. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 830 p.
7. Попова З. Д., Стернин, И. А. Семантико-когнитивное направление в российской лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Respectus Philologicus, 2006. – № 10 (15). – С.43-51.
8. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Дмитрий Сергеевич Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. — М., 1993. — Т. 52, № 1. — С. 3–9.
9. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Анатолий Павлович Бабушкин. — Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 1996. – 104 с.
10. Wagstaff S. Changing Grooms / Sasha Wagstaff. – London: Headline Review, 2009. – 576 p.
11. Boden S. Consumerism, Romance and the Wedding Experience Palgrave / Sharon Boden. – London: Macmillan, 2003. – 2008 p.
12. Англо-український словник: У 2 т / [Склав Балла М. І.]. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752с.
13. Oxford Dictionaries Online. – Режим доступу: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/hitch?q=hitched>
14. The Civil Partnership Act 2004 (Commencement No. 2) Order 2005”. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/contents> 2004

УДК: 82-31:821-161.2

Крижановська Н.В.
(Мелітополь, Україна)

ПСИХОПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ХХІ СТ.

У статті здійснено спробу виявити особливості психопоетики художнього образу в українських історичних романах ХХІ ст. на прикладі романів І. Корсака “Тамниця святого Арсенія”, В. Шкляра “Залишенець. Чорний Ворон”, Я. Бакалець, Я. Яроша “Із сьомого дня”, В. Кожелянко “Срібний павук”.

Ключові слова: психопоетика, зовнішня людина, внутрішня людина, свідоме, підсвідоме.

Данная статья является попыткой выявить особенности психопоетики художественного образа в украинских исторических романах ХХІ в. на примере романов И. Корсака “Тайна святого Арсенія”, В.Шкляра “Залишенець. Черный Ворон”, Я. Бакалец, Я. Яроша “Из седьмого дня”, В. Кожелянка “Серебряный паук”.

© Крижановська Н.В., 2013

Ключевые слова: психопоэтика, внешний человек, внутренний человек, сознательное, бессознательное.

The article is an attempt to reveal specifics of psychopoetics of images in the Ukrainian historical novels of the 21st century. The following novels are analyzed: «The Mystery of St. Arseny» («Таймнытсыя святохо Арсениа») by Ivan Korsak, «Zalyshenets. Chornyi Voron» («The Black Raven, or Stay-Behinder») by Vasyl' Shkliar.

Key words: psychopoetics, inner person, outer person, consciousness, unconsciousness.

У літературі кінця ХХ початку ХХІ ст. актуальним постало питання психопоетики, психології образу, психологічного портрету автора чи персонажів.

Питання психопоетики досліджували Г.Блум, Ж.Деріда, О.Золотухіна, Ж.Лакан, А. Леонтьєв, Ю.Лотман, Д.Овсянко-Куликовський, В.Пищальнікова, О.Потебня, І.Смирнов та ін. [5-7].

А. Леонтьєв визначає психопоетику як сферу філології, яка вивчає структуру та прийоми поетичної творчості, “значну частину якої складає характеристика художнього образу з позиції психологізму” [5]. Вона спрямована на розкриття внутрішнього світу особистості з урахуванням свідомих і підсвідомих процесів.

Е. Еткінд говорить про психопоетику “як метод детального опису психологічної динаміки всередині прозового мовлення”. Він виділяє у психопоетиці зовнішню людину (тілесну) і внутрішню (душевний стан) Дослідник акцентує психологічний стан персонажа через мову автора і героя [7].

В.Пищальнікова під психопоетику розуміє психолінгвістику художньої мови [6].

У цій статті ми розглядаємо психопоетику як систему, що характеризує психологічні особливості образу.

Мета статті – охарактеризувати психопоетику образів в українських історичних романах ХХІ ст.

Завдання статті:

- визначити особливості психопоетики образів;
- охарактеризувати головних персонажів романів через опис їхніх зовнішніх і внутрішніх світів.

Література ХХІ ст. характеризується підсиленням інтересом письменників до психологічної характеристики образу. До того ж, особливу увагу приділяють внутрішньому світові персонажа, його підсвідомим діям. Натомість зовнішній світ літературного героя набуває другорядного значення, слугує соціальним, історичним, політичним тлом, яке формує характери персонажів, впливає на їхній життєвий вибір або ж, навпаки, ламає їхні долі. Детальні описи зовнішності персонажів зустрічаються все рідше, що, на нашу думку, можна пояснити незначним інтересом письменників до неї.

Для аналізу було обрано різнохарактерних персонажів із найбільш відомих українських історичних романів ХХІ ст.: Арсеній Мацієвич із роману І. Корсака “Таймниця святого Арсенія”, Чорний Ворон із роману В. Шкляра “Залишенець. Чорний Ворон”, Недоля з роману Я. Бакалець та Я. Яроша “Із сьомого дна”, Кароль Штефанчук і Гельмут Гартель із роману В. Кожелянка “Срібний павук”.

У романі І. Корсака “Таємниця святого Арсенія” головний герой – митрополит Арсеній Мацієвич – виступає представником духовної частини соціуму, що на той час, як дізнаємося з роману, була досить занедбаною і безправною. Лише одиниці могли протистояти безчинству й свавіллям представників влади (Катерина II, Петро III та ін.). У романі боряться за свободу релігії, права церкви виступають А. Мацієвич та П. Калнишевський. Справжнім носіям Святих Заповідей протиставляються псевдохранителі Божого слова: Гавриїл Петербурзький, Архієпископ Амвросій, Гедєон та ін., які боячись втратити власний духовний сан, несправедливо засуджують Арсенія, підтримуючи зазіхання Катерини II на землі та власність церкви.

Але митрополит виявився вищим за буденних і приземлених супостатів. “В душі Арсеній не картав їх також за страх, бо надто добру мав обізнаність зі звичаями трону, – зазначає І. Корсак. – Єдина тривога, єдиний біль допівав йому” [4, 9]. Це був біль через безчинства Катерини II. Розплатою за цей біль став світський суд, який виніс злочинний, але зручний для себе вирок: “...Арсеній, єпископ Ростовський... був суджений митрополитом Новгородським, і усім Синодом засуджений, як фанатик, винуватий у замислах ворожих, як православній вірі, так і верховній владі, позбавлений сану і священства та переданий у руки світського начальства” [4, 39]. Острахи Арсенія за майбутню долю християнської церкви були виправданими, адже Катерина II “...вже розмірляла, кому мають належати ці благодатні землі, кого пам’ятати має за доріжку до трону; не Калнишевському мізкувати за неї, ким заселяти тамтешні краї” [4, 31].

Як бачимо, внутрішній світ Арсенія Мацієвича духовно багатий, побудований на міцній і непохитній вірі. Він до кінця свого життя залишається вірним власній справі. Християнські заповіді стали життєвими принципами митрополита, його філософія внутрішнього життя відповідає зовнішньому. Найбільшим його багатством є любов до людей, до Бога, до життя. Матеріальні речі не представляють для нього жодної цінності. На підтвердження цього автор наводить перелік речей, вилучених у Арсенія під час обшуку й опису його майна: одну мантию, три яси, одну скуфію, шапку “...трьє окулярів, залізну пряжку, чайник фарфоровий, три пари чашок і цукор... На подив усіх, у митрополита найбагатшої єпархії грошей не було, а цукор не встиг роздати до арешту нужденним – сундук та ще тюк із одягом, от і всі пожитки” [4, 10].

Світ підсвідомого в романі дещо “змістифіковано” таємницею Арсенія – його даром передбачення майбутнього. Як справжній святий, митрополит пророкував долі людей підсвідомо, неконтрольовано. Під час винесення вироку на суді Мацієвич пророкує “Іродіаді” невітшну кончину: “Димитрію, –...той лукавий язик тебе самого задушить і від нього помреш..., Амвросію... тож і будеш ножем, як віл, заколений. Гавриїл Петербурзький ... Забув ти, напевне, яким має бути архієрей Божий. Митрополит дивився поверх його голови, мов десь там у просторі, була виписана доля архієпископська і лиш треба уважно, без поспіху вичитати її. – За твою Іродіаду твій суперник задушить тебе, бо, танцюючи з нею, ти криводушно осудив мене” [4, 17]. Та найстрашнішу кару Арсеній пророкує Катерині II: “А ваша величність ще побачиться з убійним чоловіком... Та не матиме християнської кончини, ...І смертний час свій без сповіді зустріне в нужнику... [4, 18].

Такі передбачення – це не помста митрополита, адже, як дізнаємося з сюжету роману, пророцтво збулося. Констатуючи події майбутнього, він підсвідомо надає можливості

кожному уникнути цього жаху, ставши на праведний шлях. Та, на жаль, ті, що стоять по іншій бік від Господніх Заповідей, не скористалися такою нагодою.

Арсеній Мацієвич живе духовними цінностями, побудованими на основі християнської моралі, дотримується заповідей батька чесно служити “Богові й людям на такій звідсі неблизькій Волині, неблизькій Україні, так його вчили у Львівській духовній академії, у незабутній Києво-Могилянці, ... у Новгород-Сіверську, у Спаському монастирі на Чернігівщині...”, адже має тверді переконання, що “... як Церква попаде під п’яту якогось чиновникові, якийсь державі, то зло велике над світом постане: держави, тим паче Росія, воюють і змушують залежних душпастирів благословляти убивство, а то ж зрада Христа, держава завше чинить якісь неподобства (зрідка кається заднім числом, та тільки завжди запізно) і робить душпастиря співучасником усіх лиходійств і підлот” [4, 29].

Зовнішньо стриманий, спокійний і самоzagлиблений Арсеній дбає про гармонію зовнішнього і внутрішнього світів: “Всевишній, Димитрію, людину створив вільною. Та надав право самій людині свою стежу обирати” [4, 10]. Занурений в емпіричний світ, дбаючи про сакральне, митрополит не відсторонюється від зовнішнього світу, а навпаки, стаючи свідком безладу і безчинства представників влади, тяжко переживає подібну ситуацію, хвилюється за долю свого народу. Автор наголошує, що між зовнішнім і внутрішнім світами героя існує дисгармонія, яку не може подолати одна людина, адже з подібними проблемами (суспільною системою) повинна боротися ціла спільнота.

Отже, духовний, внутрішній світ відображає розуміння митрополитом дійсності, окреслює коло його інтересів, визначає життєві пріоритети і принципи. Свобода, як філософська категорія, надає можливість особі міркувати і діяти згідно з підсвідомим бажанням, а не під впливом будь-яких факторів. Прагнення свободи є фізіологічно-психологічною потребою людини, яка виникає внаслідок мотивації її діяльності. Основною мотивацією для Арсенія є служіння вищій меті, тому, коли він присягав імператорові Івану Антоновичу, відмовився присягати його матері-регентші: “Я не можу за цим текстом давати присягу... Не має бути імператорська величність, як сказано там, “крайний судия”, бо це належить тільки Господові нашому Ісусові Христові” [4, 28].

Найбільшим багатством Арсенія було підсвідоме прагнення свободи, можливість жити у злагоді з власним сумлінням, діяти відповідно до Божих заповідей. Ніколи не задумуючись над подальшою власною долею, він відстоює свої позиції. Яскравим прикладом є випадок, коли митрополит відмовляється від підписання указу імператриці Єлизаветі про секуляризацію церковних земель. “Хани татарські навіть на це не зважувалися”, – гнівно вигукує він [4, 28].

Така глибока психологічна характеристика образу Арсенія Мацієвича має на меті наголосити на ролі особистості та її місці в історії нашого народу. Основне психологічне навантаження припадає на містичне сновидіння митрополита перед смертю. В кінці життя Арсеній ділиться з незнайомцем, який йому приснився, розчаруванням про те, що не всі люди його слухали і проймалися вірою у Бога: “... Ти ж сівя Добро, а воно як повітря – його не бачить ніхто, та без нього немає життя. А ще сходить воно не тільки сьогодні чи по весні, сходи й ужинок бувають через роки і століття. Так встановив Творець... І хоч ти живцем замуруваний, та не подужала світська влада з усім своїм злом та лукавством тебе, бо пиха її та торжество скороминущі, а Істина на віки віків...” [4, 134].

У романі В.Шкляра “Залишенець. Чорний Ворон” головним персонажем є Чорний Ворон – народний месник, який діє в 20-х рр. ХХ ст. Він є отаманом холодноярівців, справжнім патріотом. Маючи власні внутрішні переконання, він не хоче йти на компроміс ні з владою, ні з власними принципами. Автор психологічно вмотивовує поведінку головного героя, даючи пояснення його власними словами (“Із листа Чорного Ворона): “...Оце їхнє “бандит” допікає мені найдужче, знаю, що вам воно каменем лежить на душі, бо “бандитом” я став тільки тому, що мав шире і любляче серце. Я понад усе любив свій край і народ, а тому, не вагаючись, пішов боронити його від московського окупанта” [8, 313].

Будучи свідком соціальної несправедливості і спостерігаючи як продовжують пригнічувати український народ, у душі Чорного Ворона зароджується ненависть до ворогів його Батьківщини. Визначившись із сенсом свого життя, він бере на себе відповідальність захищати і відстоювати інтереси свого народу.

В. Шкляр, змальовуючи “зовнішню людину” головного персонажа, не деталізує описи, а лише дає окремі уривки у вигляді монологів та діалогів людей, які його люблять або ж ненавидять: “Черный Ворон — непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое. Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии” (Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 4 листопада 1921 року.) [8, 3]. У мові автора відчувається суб’єктивізм, а в картинах-описах наявна симпатія до головного персонажа.

Загалом зовнішній та внутрішній стани персонажа знаходяться у певній гармонії. Так, з одного боку, “зовнішня людина”, описана автором, представляє собою статного і фізично розвиненого чоловіка, який є справжнім лідером, авторитетним воїном серед інших холодноярівців. З іншого боку, “внутрішня людина” є послідовною і міцною у його власних переконаннях. Вирішивши йти шляхом боротьби, шляхом випробовувань і поневірянь, він зберігає гармонію із самим собою. Про це свідчить низка фактів: Чорний Ворон жодного разу не засумнівався у правильності свого життєвого вибору, не вагався в бойових діях, нехтуючи власним щастям, задовольнявся частковими перемогами у боротьбі за свободу українського народу. Із монологів Чорного Ворона читач дізнається про його психологічні переживання, почуття. Наприклад: “Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота. Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долонями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини” [8, 3].

В. Шкляр досить точно і влучно передає емоції персонажа, описує його психологічний стан. Певна дисгармонія відчувається між зовнішнім світом і головним персонажем, що спричинено історично-політичною ситуацією на Україні.

Я. Бакалець, Я. Яріш у романі “Із сьомого дна” описують фантастичний образ Недолі – представника потойбічного світу. Образ Недолі несе авторський задум, виражає його світогляд, морально-етичні переконання. Усвідомлюючи усі історичні факти, події, умови цього часового періоду (Руїни), Недоля підсвідомо починає діяти як звичайна людина.

Якщо “зовнішня людина” головного персонажа змінюється лише завдяки переродженню нечистої сили, то “внутрішня людина” трансформується в результаті еволюції живої істоти до рівня соціально-суспільного представника. Неусвідомлено Недоля прагне цих змін.

Суперечливим є і внутрішній світ персонажа: “Вірую своєю частиною людської душі, що ви будете надалі на них рівнятися: на Богуна, Іскру, Немирича, Сірка, Виговського” [1, 393]. При цьому його роздуми ускладнюються неоднозначністю поглядів: з одного боку він, як представник пекла (адже сьоме дно – це найнижчий рівень пекла), ненавидить праведних козаків, з іншого – захоплюється їхньою відважністю та завзяттям. Після знайомства з Катрею він сам помічає: “Сам того не усвідомлюючи, я почав перетворюватися на людину! Я хотів домашнього затишку, я полюбив роботу, навіть захотів завести дитину. Я полюбив її, полюбив Катрю всім серцем, і та клята любов зробила з мене дурня і слабака” [1, 264].

Міфологічний образ Недолі виголошує авторський вирок усім українцям: “Веселяться ваші душі, радіють, що позбавилися мене, своєї Недолі. Тільки ваша недоля у вашому горлі, куди вливається горілка й звідки виходять слова неправди. А ще в голові, де ви затіваєте зло проти свого ближнього. Та найбільша ваша недоля – ваші старшини. Такі, як я, завжди будуть крутитися біля них, спокушати на гріх, пропонуючи гроші, розкіш, славу та ...гетьманську булаву...” [1, 392].

Викриваючи в оповіді Недолі людські слабкості та негативні сторони, автори все ж таки залишають людині шанс на краще майбутнє. Адже навіть сам чорт, незважаючи ні на що, хоче стати людиною, бо саме вона здатна на щирі та чисті почуття. І лише після усвідомлення того, що він хоче залишитися серед людей на землі, його внутрішня дисгармонія зникає. Як бачимо, під час розгортання сюжету з Недолею відбуваються надзвичайні трансформації.

Протиріччя у внутрішніх переконаннях передаються у монологах і діалогах персонажів, де прочитується туга за кращими часами: “Запорожці на гріх не йшли: усі були рівні між собою, і ніхто нікому не заздри. Нічого не крали один в одного, адже за крадіжку злодія забивали киями до смерті. Ніколи між собою не сварилися й не билися, а як колись і бувало, товариство їх завжди розсудило, і вони обов’язково мирилися й браталися” [1, 174]. Автори закликають українців рівнятися на кращих представників нації: “Вірую своєю частиною людської душі, що ви будете надалі на них рівнятися: на Богуна, Іскру, Немирича, Сірка, Виговського” [1, 393].

Цікаво, що автори не дають жодних портретів, мабуть, з метою дати можливість читачеві самостійно домалювати ці образи, а це означає, що читач із пасивного спостерігача стає учасником процесу надання значення художньому твору.

Роман В. Кожелянка “Срібний павук” є альтернативно історичним. Кароль Штефанчук і Гельмут Гартель – чернівецькі детективи. Перші описи персонажів представлені деталями зовнішнього вигляду, одягу, мови, звичок. Внутрішній світ Кароля і Гельмута є психологічно вмотивованим. Певні душевні хвилювання головних персонажів пояснюються любовним трикутником, в якому почуття дружби програє. Такі почуття яскраво написані у внутрішніх монологах, діалогах головних персонажів.

Кризова соціально-економічна ситуація призводить до того, що Гельмут замовчує перед своїм товаришем істинну цінність срібних монет із метою власної наживи, яка на

певний час засліплює його. Містичні тридцять срібних монет у сюжеті слугують образом зв'язку часів, адже навколо них розгортаються події, вони впливають, як позитивно, так і негативно на людей. Якщо спочатку Кароль Штефанчук і Гельмут Гартель допомагають знайти ці монети, то пізніше прагнення до наживи перемагає почуття дружби.

Підсумовуючи, відзначимо, що світова глобалізація, інтенсивна інформативність, скептична соціально-суспільна ситуація призводять до формування різких контрастів у системі образів у літературі XXI ст. Поруч із романтичними образами патріотів-борців за кращу долю свого народу та Батьківщини виникають цинічні, які між дружбою і грошима вибирають останнє. Це ще один тип персонажу “маленької людини”, яка живе і мириться зі світовою несправедливістю, абсурдом, морально-етичним зубожінням людства. Такі образи, як правило, бездіяльні й пасивні, стоять осторонь від проблем суспільства. Хоча усі персонажі мають зовнішнє і внутрішнє життя. У внутрішньому житті підсвідома діяльність визначає мотиви, пріоритети, емпатію. Внутрішній світ образів динамічний, психологічно напружений, відчутна зміна душевних станів, внутрішні протиріччя. Для персонажів у романах XXI ст. важливим є пошук гармонії між зовнішнім і внутрішнім світами.

Отже, психопоетика образів набуває все більшої актуальності в українських історичних романах XXI ст. Перспектива дослідження вбачається в подальшій еволюції її художнього моделювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакалець Я., Яріш Я. Із сьомого дна [Текст]/ худож. Н. Переверзева; передм. Г. Пагутяк. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2011. – 400 с.
2. Кожелянко В. Срібний павук [Текст]/ Василь Кожелянко. – Львів: Кальварія, 2004. – 130 с.
3. Корсак І. Ф. Таємниця святого Арсенія [Текст] / Іван Корсак. – Луцьк: Твердиня, 2008. – 160 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики /А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
5. Пищальнікова В.А. Психопоетика / В.А. Пищальнікова. – Барнаул: Изд. АГУ, 1999. – 176 с.
6. Эткінд Е.Г. “Внутренний человек” и внешняя речь. Очерки психопоетики русской литературы XVIII–XIX вв. / Е.Г.Эткінд. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 448 с.
7. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон [Текст]/ В. Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 384 с.